

DI TÍCH VÀ LỄ HỘI TIÊN LỤC

NGUYỄN THỊ LAN HƯƠNG*

TÓM TẮT

Bài viết với một số nét cơ bản về di sản văn hóa của Tiên Lục - một địa phương thuộc huyện Lạng Giang, tỉnh Bắc Giang. Trong đó, đáng kể có cây Dã Hương được coi là đã nghìn năm tuổi, thọ nhất thế giới, sinh hoạt văn hoá có tục kết chạ và cướp cầu, kéo chữ là đáng quan tâm.

Từ khóa: Dã Hương; cướp cầu; kéo chữ.

ABSTRACT

The paper discusses some basic features of the cultural heritage of Lang Giang District, Bac Giang Province. In particular, Da Huong is considered a significant tree with thousands of years old, the world's oldest tree; cultural activities associated with making friends, ball scrambling, and letter arrangement.

Key words: Da Huong tree; Ball scrambling, Letter arrangement.

Tiên Lục xưa thuộc vùng văn hoá có tên Nôm là “Luộc”, thuộc tổng Đào Quán, huyện Bảo Lộc, phủ Lạng Giang. Đây là vùng đất cổ của cư dân nông nghiệp cần mẫn, chịu thương chịu khó với những phong tục hay, nếp sống đẹp được lưu truyền qua các thế hệ, tạo nên nét văn hóa rất đặc trưng. Thời phong kiến, Tiên Lục đã được phong tặng 4 chữ “mỹ tục thuần phong”. Trải qua những biến thiên của thời gian và sự phát triển về kinh tế, người dân nơi đây vẫn lưu giữ được những di sản văn hóa vật thể và phi vật thể đặc sắc, thể hiện bản sắc rất đặc trưng của vùng đất nông nghiệp này.

Cụm di tích Tiên Lục là quần thể di tích gồm cây dã hương ngàn năm tuổi, đình Viễn Sơn, chùa Quang Phúc, đền Thánh Cả (đền Tiên Lục), đình Thuận Hoà. Cụm di tích đã được công nhận là di tích quốc gia theo Quyết định số 100-VH/QĐ ngày 21/1/1989 của Bộ Văn hóa (nay là Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch).

Đình Viễn Sơn thuộc thôn Giữa, xã Tiên Lục, nằm trên sườn đồi thấp, kê sát cây dã hương cổ thụ. Đình được xây dựng vào thế kỷ XVIII, thờ 2 vị Thành hoàng làng là Cao Sơn và Quý Minh truyền lại là - hai vị tướng có công giúp vua Hùng dẹp loạn cho đất nước thái bình, nhân dân ấm no, hạnh phúc.

Đình được xây dựng theo lối kiến trúc hình chữ

Công, chia làm 3 phần chính, gồm: tiền tế nối với hậu cung bằng một dải ống muống; hai bên có 5 gian tả vu và hữu vu. Kết cấu các vì kèo theo lối tiền kê, hậu bẩy, chống rường, kê đầu. Toà tiền tế gồm 5 gian, hai chái, dải ống muống 5 gian và hậu cung 3 gian; kết cấu khung mái kiểu tiền kê, hậu bẩy, chống rường, trụ giá chiêng; kết cấu khung cột hai hàng chân gỗ lim lớn. Đình có diện tích không lớn nhưng nổi bật ở nghệ thuật chạm khắc, đặc biệt là nghệ thuật chạm khắc ở phần tiền đình và nội thất. Chạm trổ ở đình Viễn Sơn rất lộng lẫy, có “Thiếu nữ cưỡi rồng”, “Rồng ở”, “Lân mã chống rường”, “Vũ sĩ”... và nhiều mảng thông, trúc, cúc, mai ở hậu cung mang tính dân gian đậm nét, thể hiện tài khéo léo của nghệ nhân dân gian.

Ngoài giá trị về mặt nghệ thuật, đình Viễn Sơn còn lưu giữ được nhiều đồ thờ thời Lê, Nguyễn rất quý giá, như: ngai thờ, trang phục Thánh, bằng sắc, khám thờ, khung tàn, lọng, giá trống, bình hương, bát bửu, hoành phi, câu đối, đại tự, cờ quạt, đao kiếm...

Chùa Quang Phúc và đền Thánh Cả (đền Thông) tọa lạc trên đỉnh đồi thông và nằm ở trung tâm của xã Tiên Lục. Chùa Quang Phúc được xây dựng từ thế kỷ thứ XVIII, có kết cấu kiến trúc nội công ngoại quốc, gồm 35 gian. Phần tiền đường, hai dãy hành lang, gác chuông nối lại thành hình chữ quốc, phần còn lại là toà “nhà cầu” nối với thượng điện thành

* *Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch Bắc Giang*

hình chữ công. Hiện nay, trong chùa còn lưu giữ được nhiều pho tượng cổ quý giá, với 90 pho tượng được bài trí hợp lý và hoàn chỉnh, sắp xếp theo thứ tự từ thượng điện đến 2 dãy hành lang và bên dưới gác chuông, tạo cho chùa thêm phần linh thiêng, cổ kính.

Đền Thánh Cả (đền Tiên Lục) cách chùa Quang Phúc khoảng 30m, là nơi thờ 2 vị thần Cao Sơn và Quý Minh, được triều đình phong sắc (niên hiệu Cảnh Hưng).

Đình Thuận Hoà (nhân dân trong vùng quen gọi là đình Cây Bàng do kế sát ngay đình là cây bàng cổ thụ) cách đình thông chừng hơn 100m. Đình được xây dựng vào khoảng thế kỷ thứ XVIII, thờ 2 vị Thành hoàng làng là Cao Sơn và Quý Minh. Đình có lối kiến trúc hình chữ đình gồm 5 gian đại đình và 3 gian hậu cung. Cũng giống như đình Viễn Sơn, toàn bộ hệ khung của đình Thuận Hoà được làm bằng gỗ lim chắc khoẻ, các đề tài chạm khắc được bàn tay của các nghệ nhân thể hiện một cách hết sức tài tình, khéo léo. Hiện nay, trong đình còn lưu giữ được nhiều đồ thờ có giá trị gồm 06 sắc phong thời Nguyễn, 03 ngai thờ, 01 bát hương thời Nguyễn...

Nằm trong cụm di tích Tiên Lục, cây dã hương ngàn năm tuổi được xem là một trong hai cây dã hương lớn nhất thế giới. Chu vi thân cây chỗ to lớn là 17,4 m, chiều cao khoảng 36m, tán thân cây che phủ gần 2 sào đất. Lớp vỏ cây dày trung bình khoảng 15cm. Cho đến nay chưa có tài liệu xác định chính xác tuổi của đại thụ này. Tuy nhiên, theo thần phả của làng thì cây dã hương đã nhận được sắc phong ban tặng: “quốc chúa đô mộc dã đại vương” (cây dã lớn nhất nước Nam) từ thời Cảnh Hưng (1740 - 1786). Cây cũng được ghi tên, in ảnh trong *Từ điển Bách khoa Larousse* của Pháp và giới thiệu ảnh tại Hội chợ Marseille năm 1932... Trong cuộc hội thảo về cây dã hương của Trung tâm Nghiên cứu và phát triển đa dạng sinh học tổ chức năm 2011, các nhà khoa học trong và ngoài nước cho rằng, cây dã hương này đã tồn tại khoảng 1.000 năm và trên thế giới chỉ có hai cây dã hương quý như thế. Một cây ở châu Phi đã chết nên cây dã hương này được xem là cây “độc nhất vô nhị của thế giới”.

Cây dã hương luôn là niềm tự hào của người dân Tiên Lục. Ngàn năm qua, cây dã hương đã chứng kiến biết bao biến cố ở làng. Theo các cụ cao niên, thì cây dã hương còn là biểu tượng

thiêng của trời đất, của nước non. Trong cuốn sách ghi chép của làng, kể từ năm 1945 đến nay, nếu cành Dã to tự nhiên bị gãy là điềm báo liên quan đến các sự kiện lớn của đất nước. Vì lẽ đó, trong tâm thức của người dân địa phương, cây luôn là một báu vật thiêng liêng, không thể tách rời xóm làng. Hàng ngày, có rất nhiều đoàn khách về đây không chỉ để chiêm ngưỡng vẻ đẹp của “Dã đại vương” nghìn năm tuổi, mà còn để nghe những câu chuyện ly kỳ, được người dân nơi đây lưu truyền từ thế hệ này sang thế hệ khác, tạo nên những thông điệp có ý nghĩa nhân văn sâu sắc về cây cổ thụ như một biểu tượng cho sức sống trường tồn của dân tộc.

Nằm trong không gian văn hóa truyền thống, hội Tiên Lục là lễ hội lâu đời có tiếng trong vùng, thu hút đông đảo khách thập phương tham dự. Hội chùa Tiên Lục mở vào ngày 18, 19, 20 tháng Ba Âm lịch.

Chiều ngày 18, quan hội hai đình tập trung lên chùa, làm lễ rước nước từ giếng làng về chùa đóng oản cúng Phật, dẫn lục cúng và tiến hương, tiến hoa. Buổi tối vào thi bồng ở chùa, tức là lệ kể về sự tích nhà Phật. Sáng ngày 19 tiếp tục cúng Phật, làm lễ dẫn nhị thập tứ nguyện, cầu cho dân xã bình an.

Phần tế lễ gồm: lễ rước và lễ tế. Lễ rước ở Tiên Lục rất độc đáo, thường tổ chức rước kiệu, lễ rước và đồ rước khá đầy đủ và đẹp mắt, gồm: cờ lọng, chiêng, trống, kiệu, hương án, bằng sắc... Người tham gia đám rước tập trung đông đủ rồi tiến hành nghi thức rước theo quy cách của làng, gồm: đoàn rước, đoàn trống rỗng, đoàn khiêng kiệu, đoàn múa tuồng... Mở đầu là đoàn của đình Viễn Sơn rước quanh làng rồi rước về tới cửa đền Thánh Cả làm lễ tế. Nội dung tế kể về công lao của Thánh và mời Thánh về dự hội, phù hộ cho dân làng năm mới làm ăn thịnh vượng, mùa màng bội thu. Sau khi ban tế làm lễ xong, đoàn rước kiệu của đình Viễn Sơn rước ra Thảo Xá hội hợp với đoàn rước từ đình Thuận Hoà ở trước cửa Thảo Xá, rồi vào đại tế. Sau đó, các tư gia có đồ tế riêng cùng khách dự hội mới tiến hành vào lễ.

Hội Tiên Lục cũng như các hội khác ở đình, đền, miếu, ngoài lễ dâng hương rước Thánh, thì tế Thần là nghi thức không thể thiếu. Thành phần tham gia tế gồm: Quan viên 10 vị, Chủ tế 1 vị, Bồi tế 4 vị, Trống đại 2 vị, chiêng 2 vị. Một cuộc tế Thần có thể kéo dài nhiều giờ đồng hồ. Trong buổi lễ, nhạc, trống, chiêng nổi lên hùng tráng và long trọng.

Sau khi ban tế làm lễ tế xong, các gia đình vào lễ, thì đồng thời các trò diễn, như: kéo chữ, cướp cầu, cờ tướng cũng được diễn ra.

Sáng ngày 19, trai hai làng đi lễ yết đền, sau khi rước kiệu về làm lễ tế thì tổ chức lễ kéo chữ và cướp cầu. Những người được cử kéo chữ với dòng chữ “thiên hạ thái bình”. Tục kéo chữ của dân làng Tiên Lục là một trò hội lâu đời đã duy trì đến ngày nay. Đây là trò diễn dân gian nho nhã với ước nguyện cầu mong sự an khang thịnh vượng, an bình đến với muôn nhà, với mỗi dòng họ, gia đình. Để tổ chức trò kéo chữ, người tham gia phải được tập luyện trước đó hàng tháng vì trò này đòi hỏi sự công phu và trình độ kỹ thuật cao. Người tham gia trò này là những trai đình trong đội chấp kích, siêu đao, cờ của đoàn rước dưới sự chỉ huy của một viên tổng cờ giỏi chữ Hán. Đội kéo chữ xếp hàng, đi đứng, tiến lui theo hiệu cờ lệnh của thủ cờ, nhịp nhàng theo tiếng chiêng, tiếng trống. Cách kéo chữ ở đây cũng tuân thủ theo cách viết chữ Hán: Trái trước, phải sau, trên trước, dưới sau, ngang trước, sổ sau, trong trước ngoài sau. Các chữ “thiên”, “hạ”, “thái”, “bình” lần lượt hiện ra đoan trang, đẹp đẽ là ước nguyện của toàn thể dân làng.

Tục cướp cầu được tổ chức ngay sau khi trò diễn kéo chữ kết thúc và được tiến hành như sau: Quan hội là người được làm lễ tế cầu ở thảo xá và là người được tung cầu. Ông là người của hàng giáp chọn ra, nhận cấy ruộng hàng giáp theo lệ “thôn lãn xã lượt”. Ông cũng được gọi là ông lĩnh trưởng, do có hai đình nên làng phải bầu hai ông.

*Về cách thức cướp cầu*¹: Sân cầu ở trước cửa chùa, bên đền và thảo xá. Đây là bãi đất rộng tương đối bằng phẳng. Người chơi chia làm hai phe gồm những trai làng khoẻ mạnh, thuộc xóm đình Thuận Hoà (xóm Trong) và đình Cây Dã (xóm Giũa). Cả hai phe đều đóng khố, cởi trần thắt lưng bỏ múi cạnh sườn và cùng chơi hai hiệp.

Ông quan hội (lĩnh trưởng) mặc áo tế, đội mũ, đi hia, đứng ở bậc tam cấp trước cửa chùa tung cầu. Trước khi tung cầu quan hội đọc bài chú cầu rằng:

“Năm nay tổ chức gieo cầu đầu năm, để phụng thờ thánh, cầu cho quốc thái dân an, cho thiên hạ thái bình, cho nhân khang vật thịnh, cho được mùa khoai, cho sải mùa đỗ, cho lúa đầy bồ, cho dân làng bình an, thượng vượng”

Rồi lại hô lần thứ nhất:

Niên minh năm mới, đánh cầu cho đình tài thịnh vượng.

Đầu xuân năm mới đánh cầu cho già sức khoẻ bình an.

Đầu năm đầu cầu, cho nhân khang vật thịnh.

Rồi lại hô lần thứ hai:

Năm mới đánh cầu cho được mùa được màng

Năm mới đánh cầu cho giàu sang phú quý

Xuân mới năm mới đánh cầu cho trừ tai viễn tống.

Rồi lại hô:

Đầu xuân năm mới, hội giai đánh cầu cho được mùa được màng, sai con tốt lúa. Trẻ lớn ra, già trẻ lại.

Sau mỗi lần hò, quan hội lại tung tiền cho dân cướp, dân làng và giai hội lại reo lên à... vang cả khu chùa, vừa cướp tiền vừa về vị trí để cướp cầu. Quan hội đọc xong thì ông lĩnh bung quả cầu lên cho quan hội. Quả cầu làm bằng gỗ mít, có đường kính chừng 50cm, ngoài sơn đỏ. Quan hội nhận cầu tung ra cho 2 người cướp. Làm như thế hai hiệp. Khi quả cầu được hai người vào tranh cầu thì cũng là lúc người hai bên xông vào cướp quả cầu. Người chen vai nhau, quả cầu lúc lên, lúc xuống nhưng không lúc nào rơi xuống đất. Hai bên lấy vai, lấy người xô đẩy, đưa quả cầu về phía vạch đích đối phương. Khi quả cầu tới vạch hay quá vạch đối phương là thắng cuộc. Theo quan niệm, nếu cướp cầu bên nào thắng, bên đó được may mắn. Trò “cướp cầu” thể hiện tính cộng đồng, đoàn kết của người dân và tư duy tín ngưỡng nông nghiệp mong mùa màng bội thu, nhân dân no ấm, trẻ lớn ra, già trẻ lại... Cùng với các trò chơi trên, lễ hội cổ truyền ở Tiên Lục còn tổ chức nhiều trò chơi hấp dẫn, nhiều môn thể thao mang tinh thần thượng võ, như: bịt mắt bắt dê, bịt mắt bắt lợn đực, nhảy phồng, đá bóng, cầu lông, đấu vật...

Cũng trong ngày 19 tháng Ba, dân đình Thuận Hoà rước kiệu từ đình làng mình sang đình Viễn Sơn để tế. Dân đình Thuận Hoà được người anh em dân đình Viễn Sơn đón tiếp nồng nhiệt, cởi mở và mời thết cỗ. Ngày hôm sau (ngày 20 tháng Ba), dân đình Viễn Sơn lại rước kiệu sang đình Thuận Hoà và cũng được thết cỗ. Tục lệ này cho thấy tình đoàn kết, nhất trí của người dân Tiên Lục, không có sự phân chia vai vế, coi nhau như anh em trong mối quan hệ gắn bó./

N.T.L.H

Chú thích:

1- Tục này đã phần nào được biến đổi, không rập khuôn theo cách cổ truyền.

(Ngày nhận bài: 01/11/2016; ngày phản biện đánh giá: 09/11/2016; ngày duyệt đăng bài: 11/11/2016).